

עיר עם הפסקה

בית המשפט העליון אשר קיבל לאחרונה את עתירת בעלי המכולות נגד עיריית תל אביב ונגד רשתות השיווק הפועלות בשבת חייב את הנוגעים בדבר לייצר הסדר חדש. מדובר באתגר גדול. לא רק לפרנסי העיר תל אביב אלא גם למנהיגים פוליטיים, דתיים, תרבותיים וחברתיים. יש להודות לבית המשפט שנתן לנו צלצול השכמה בנושא החשוב הזה

רות גביון

בפסק הדין העיקרי מוסבר כי אין כאן עניין של מחלוקת אידיאולוגית על היחס הנכון לשבת, אלא "רק" עניין של שלטון החוק. כל עוד חוק העזר אוסר על פתיחת חנויות בשבת באופן גורף, חובה על העירייה לשקול איך לגשת לאכיפתו בצורה שלא תרוקן אותו מתוכן. לעומתם, חוץ מן הנימוק הפורמליסטי, מפרט השופט רובינשטיין בעניין השבת וחשיבותה

הדתית, החברתית והתרבותית (ואף מפנה להסדר שהוצע בנושא השבת באמנת גביון-מדן).

שלושת השופטים יחדיו אינם מסתפקים בקביעת חוקתיותם של חוקים המגבילים פתיחת עסקים מטעמי שמירת השבת (כפי שנעשה בבג"ץ 5026/04 דייזין 22). השופטים עוסקים גם במציאות בפועל, ודורשים מעיריית תל אביב ניסיון ממשי להגיע להלימה, גם אם לא שלמה, בין תוכן החוק ובין

ב-25 ביוני השנה ביטל בית המשפט העליון פה אחד את פסק הדין של בית המשפט לעניינים מינהליים, שפסק כי אין להתערב במדיניות (אי) האכיפה של הוראות חוק העזר של תל אביב לעניין פתיחת עסקים בשבת (ע"מ 2469/12 ברמר ואח' נ' עיריית תל אביב ואח', הנשיא אשר גרוניס, המשנה לנשיא מרים נאור והשופט אליקים רובינשטיין).

בית המשפט קצב לעירייה 60 יום לבחון את הפער המשמעותי בין הוראות החוק האוסרות פתיחת חנויות בשבת ובין העובדה שחנויות רבות של כמה רשתות פתוחות בשבת, והסנקציה היחידה המופעלת עליהן היא הטלת קנס בשיעור לא גבוה במיוחד. ניכר הבדל בולט בהנמקה ובטון בין פסק הדין העיקרי של המשנה לנשיא נאור (בהסכמת הנשיא גר-ניס) ובין פסק הדין המצטרף של השופט רובינשטיין.

פרופ' רות גביון, פרופסור אמריטוס בקתדרה ע"ש חיים ה' כהן לזכויות האדם, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים; נשיאה מייסדת של מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית; מחברת משותפת (עם הרב יעקב מדן) של אמנת גביון-מדן, הצעה מקיפה לטיפול במחלוקות בענייני דת ומדינה בישראל

אני, שאינני שומרת מצוות, רוצה יום מנוחה משותף, ייחודי ונפרד, שונה משאר ימי השבוע, מצירוף של שיקולים תרבותיים וחברתיים. הידיעה שגם ביהדות העניין בשבת אינו רק אלוהי ואמוני אלא גם חברתי וכלכלי וכלל-אנושי היא בעיניי מקור לשמחה ולגאווה

“אפשר ליצור עיר חופשית ותרבותית ופתוחה בלי לוותר על הנכס התרבותי וההיסטורי החשוב של יום מנוחה משותף”. תל אביב

וזה דעתה אם ראוי לשנות את החוק או אם תיקון מוצע יצלח. עיקר עניינה הוא בהימנעות משינוי מהיר, ללא התראה מוקדמת, של מדיניות האכיפה הנהוגה, אותה מדיניות שבית המשפט פסל מכל וכל. אשר לתקופת הביניים הזו, תקופה ארוכה למדי, מבהירה עיריית תל אביב כי יכולות הפיקוח שלה בשבתות מוגבלות, וכי תפעל בעדיפות ראשונה נגד מטרדים, בעדיפות שנייה נגד עסקים שנפתחו בשבת **לאחר** החלטת בית המשפט, עליהם יוטל קנס ובמ־קרה הצורך יוגש כתב אישום במטרה להביא לס־גירת העסק, ובעדיפות שלישית נגד בתי עסק שהיו פתוחים לפני החלטה, להם תינתן התראה להיערך לסגירת העסק בתום שנה (או לציות לחוק החדש). נראה אפוא שבטווח הקצר הורע מצבם של בעלי המכולות (ושל השבת). אמנם בית המשפט פסק כי מדיניות (אי) האכיפה פסולה, אולם בפועל המ־

המציאות. אולם בעוד השופטים נאור וגרוניס יהיו מוכנים, לשיטתם, לקבל חוק עזר המאפשר מלכ־תחילה הסדרה דיפרנציאלית של פתיחת עסקים בשבת, נראה כי השופט רובינשטיין היה מעדיף את אכיפתו של האיסור הקיים, או אימוץ ואכיפה מלאה של מציאות קרובה אליו יותר מזו הקיימת עכשיו. ב־3 בספטמבר נמסרה עמדת עיריית תל אביב, שעיקרה העברת נטל ההתמודדות המעשית עם החלטת בית המשפט למוסדות הנבחרים שייבחרו בבחירות המקומיות ב־22 באוקטובר (לאחר ירידת גיליון זה לדפוס) ושמירה על הסטטוס קוו. הוצאה הנחיה להכין הצעת תיקון לחוק העזר, שתונח על שולחנה של המועצה הנבחרת החדשה. ההנחה היא כי תהליך בחינת הנושא, ניסיון לתיקון החוק ואישור שר הפנים הנדרש, ידרשו זמן לא קצר. הדברים עמו־מים עד כדי כך שהעירייה (היוצאת) כלל איננה מח־

דמותה הרצויה של השבת

לטעמי, את הדיון בהסדרת השבת בישראל (ואת ההסדרה הכללית יותר של שעות עבודה ומנוחה) חשוב שלא לעשות במסגרת יחסי דת ומדינה, שכן זו מסגרת שנוטה להיות בינארית וקונפליקטואלית. מחד גיסא יש רצון "לאכוף" על המרחב הציבורי את מצוות שמירת השבת, ולהחילה גם על מי שאינם שומרי מצוות ועל מי שאינם יהודים, ומאידך גיסא ישנו מאבק של נוחות ואינטרסים כלכליים, המתחזק זה כמאבק לחופש דעה ולחופש מקפיייה דתית.

יהודים שומרי מצוות מקיימים את מצוות השבת כחלק מאמונתם הדתית. שיקולים של כבוד ושכונות טובה עשויים להצדיק הגבלות מסוימות על פעילות במקום ציבורי, בייחוד אם יש בו ציבור דתי גדול או מוסדות דתיים חשובים שיש בהם פעילות שבת

מיוחדת, גם כדי לא לפגוע ברגשותיהם. בדרך הטבע, בשכונות שיש בהן רוב מוצק של שומרי מצוות, יש משא-לה לשמירת שבת גם במקום הציבורי, וביקוש מועט, אם לא התנגדות פעילה, לפעילות שיש בה חילול שבת.

אולם לא על כך מתנהל הדיון על אודות אופייה של השבת במרחב הציבורי בישראל. השאלה איננה שמירת מצוות השבת, אלא המשמעות התרבותית והחברתית

של שמירה על יום מנוחה אחד ומשותף לכל הציבור החי בארץ או במקום מסוים. אני, שאינני שומרת מצוות, רוצה יום מנוחה משותף, ייחודי ונפרד, שונה משאר ימי השבוע, מצירוף של שיקולים תרבותיים וחברתיים. אבל בחירת היום ליום השבת עצמו היא מאפיין תרבותי מרכזי של יהודיותה של המדינה. הידיעה שגם ביהדות העניין בשבת איננו רק אלוהי ואמוני אלא גם חברתי וכלכלי וכללי-אנושי היא בעיניי מקור לשמחה ולגאווה. אכן יש בהגבלות על פעילות בשבת משיקולים כאלה יסוד של פטרונות (אף אם אין בזה כפייה דתית ממש), אך אני עצמי אינני נבהלת מכך. חינוך לתרבות של התכונות,

ציאות הזו תימשך, ובעתיד הנראה לעין אף ישתפר מצבם של העסקים שהיו פתוחים בשבת מפני שלא יוטלו עליהם קנסות. בנוסף, עדיין לא ברור עד כמה תהיה אכיפה יעילה כלפי עסקים שיחליטו לפתוח בשבת אחרי פסק הדין. אשר לטווח הארוך, אין לדעת איך ישפיע פסק הדין על המציאות. הדבר תלוי בחוק שאולי ישונה, בהחלטותיהם של בעלי עסקים, כאלה שכבר פתוחים בשבת וכאלה שאינם פתוחים, בנחישות האכיפה של העירייה, ובהתארגנות תר-שבי העיר, אם ירצו בכך, להתלונן על מטרד הנגרם להם מעסקים פתוחים בשבת (או בשעות לילה מאוחרות).

למרות זאת אינני מסכימה עם אלה שאמרו, לפני פסק הדין ואחריו, כי מוטב היה להניח ל"ישראלוף" להימשך, שכן המציאות המורכבת שנוצרה בצל החוק שלא נאכף (רוב העסקים סגורים בפועל,

ממגוון טעמים) טובה יותר מכל חלופה סבירה שאפשר להשיג (ראו למשל: מאמרו של ישי בלנק, "ישראלוף בתל אביב, פתרון מצויין", *y.net*, 27.6.13).

דמותה של השבת כיום מנוחה משותף במרחב הציבורי היהודי במדינת ישראל היא עניין בעל השלכות תרבותיות, חברתיות וכלכליות החורגות מהוויכוח על "שמירת שבת" כעניין דתי או על שלטון החוק. המש-

פט אמור להיות כלי עזר למימוש מטרה חברתית רצויה. ה"ישראלוף" מאפשר הימנעות מלנסח מהי המטרה החברתית שאליה אנחנו שואפים, והימנעות מזיהוי הכלים שיאפשרו לנו לממש אותה או אף לשאוף להשגתה. הדבר הופך את ההסדר בפועל לבלתי יציב ולחסר כיוון, ולכן פוגע ביכולתנו להשיג את המטרות החברתיות והתרבותיות שביסוד המ-ציאות הרצויה.

אם כן, סדר השאלות הנכון הוא זה: מה המטרה הרצויה? ואיך נגייס את הכוחות, כולל ההסדרים המשפטיים ואכיפתם, למימוש הטוב ביותר האפשרי שלה?

בפסק הדין מוסבר כי אין כאן עניין של מחלוקת אידיאולוגית על היחס הנכון לשבת, אלא "רק" עניין של שלטון החוק. כל עוד חוק העזר אוסר על פתיחת חנויות בשבת באופן גורף, חובה על העירייה לשקול איך לגשת לאכיפתו בצורה שלא תרוקן אותו מתוכן

דרור, חדד ושות' יועצים

הסיבים 24 פתח-תקווה

טלפון: 03-6871630

פקס: 03-6871462

דוא"ל:

רו"ח עדנה דרור

edna@cpa.org.il

רו"ח הדס חדד

hadad@cpa.org.il

קבלת חוות דעת מומחה הדרך היעילה והנכונה להתמודדות עם כל סוגיה כלכלית בכל הליך משפטי

- משרדנו ערוך להכין בלוח זמנים קצר חוות דעת מומחה בכל סוגיה כלכלית לכל הליך משפטי.
- העבודה מתבצעת בתאום מלא עם המזמין.
- במקרים בהם אין הסכמה עם המזמין תינתן למזמין אינדיקציה מנומקת בזמן קצר ללא חיוב שכ"ט.
- כל חוות דעת מאושרת ונחתמת ע"י רו"ח כלכלן מומחה, בעל ניסיון וידע מוכחים.
- למומחה יכולת אישית גבוהה להצגת המסמך בע"פ בצורה מקצועית מכובדת ומשכנעת.
- המומחה מתחייב להופיע לכל דיון משפטי ולהתמודד בכבוד מקצועי מול חקירה נגדית.

חוות הדעת שלנו ניתנות בין השאר בתחומים הבאים:

נזיקין - חוות דעת מומחה על נזקי ממון, הערכת נזקים לפיצויי, כושר השתכרות, אחריות רשויות המדינה |
משפחה - חוות דעת מומחה על איזון משאבים, שווי מוניטין עיסקי, שווי מוניטין אישי, שווי הפרה של הסדרי ראייה, שווי רמת חיים, איזונים בענייני ירושה | **דיני עבודה** - חוות דעת מומחה על תחשיבי פיצויי פיטורין, הלנות שכר, הפרה של הסכמי עבודה קיבוציים ואישיים, הפרת זכויות עובד | **מקרקעין נדל"ן** - חוות דעת מומחה על תחשיבי מס שבח, שווי נזקים בהפרת חוזה מקרקעין, תחשיבי עיסקאות קומבינציה ותמורות, תחשיבי איזונים בריבוי בעלים | **הוצאה לפועל** - חוות דעת מומחה על יכולת כלכלית, שווי חברות ונכסים בנאמנות, נכסים שהוחבאו בלא מתן תמורה, תמחור ריאלי של חובות בעלי מניות לחברה | **פלילי** - חוות דעת מומחה על היבטים בכתב אישום כלכלי, הלכנת הון | **משפט מסחרי** - חוות דעת מומחה על היבטי מיסוי בחוזים טרם חתימתם ולאחר חתימתם, תחשיב נזקים בהפרת חוזה, תחשיב כלכלי של טענות ומחלוקות בברור משפטי/בוררות/גישור בין צדדים לחוזה | **משפט אזרחי** - חוות דעת מומחה על רכיבים בתביעות כנגד בנקים, ערעורי שומות מס למחוזי, השגות למס הכנסה ומיסוי מקרקעין | **צה"ל-משרד הביטחון** - חוות דעת מומחה על שווי כלכלי של נזקי נזקי גוף, הלם קרב, משפחות שכולות, נכי צה"ל, נפגעי מלחמה | **קניין רוחני** - חוות דעת מומחה על שווי כלכלי של גניבת עין, הפרת זכויות יוצרים, הפרת פטנטים ושוויים של כל אלה לצורך עסקה | **משפט מנהלי ועתירות** - חוות דעת מומחה על עוולות רשויות מקומיות, הפרת חוקי עזר גבייה שלא כדין וכד' | **גישור ובוררות** - חוות דעת מומחה על מחלוקות בהליכי גישור במשפחה ועסקים | **מיסים** - חוות דעת מומחה על כל היבטי מס הכנסה, מס רכוש, מס שבח, מע"מ, עמידה בחוק של תכנון מס, מיסוי מקרקעין, תחולתן של אמנות מס, מיסוי אופציות לעובדים | **תביעות ביטוח נזקי רכוש** - חוות דעת מומחה על חוות דעת מומחה על נזקי רכוש, תת ביטוח, הוכחה חשבונאית לקיום מלאים, שווי כלכלי של נזקי פריצה, שריפה, נזקים לצד ג', ביטוח אשראי | **תביעות ייצוגיות** - חוות דעת מומחה בכל היבטי הנזק הקבוצתי שוטף ומצטבר.

ביסיים ותרופות גם בשבת; ויחד עם הבטחה כי מקומות הפתוחים בשבת ישבתו יום אחר בשבוע, ויבטיחו את זכויות עובדיהם.

משפט ושפיטה: הכרחיים אך לא מספיקים

החוקים הבלתי דיפרנציאליים של מרבית הערים והמועצות המקומיות אינם משקפים את מכלול הדרישות האלה, ואכן דורשים התאמה. עם זאת, התמודדות נכונה עם סוגיית השבת במרחב הציבורי רי ועם ההיבטים הכלכליים הקשורים בה (ובמבנה המסחר המודרני בכלל, שיוצר לחצים משמעותיים על חנויות משפחתיות ושכונתיות) דורשת היערכות רחבה, הן מטעם הרשויות והן מטעם המנהיגות החברתית, התרבותית והכלכלית של הציבור. הוראות חוק, קל וחומר פסק דין של בית המשפט העליון לבדו, לא יוכלו ליצור את השינויים הנחוצים.

גם אם לא יהיה כל חוק המסדיר שעות פתיחה וסגירה של עסקים ויום מנוחה רשמי משותף, סביר להניח כי יהיה דפוס חברתי שיוצר הבדלים בין יום ולילה ובין ימי השבוע ויום המנוחה המועדף של האוכלוסייה. בעיקר מבין אלה החושבים על הנושא כעניין של "כפייה דתית" יש מי שאכן מבקשים כי החוק יכיר בחירות מלאה למסחר ולעסקים בשבת.

יש לדחות רעיון זה מכל וכל, והוא איננו מקובל בשום מדינה מערבית. היעדר חוק משדר כי הנושא של שעות פתיחה וסגירה של עסקים למיניהם הוא עניין להחלטה של בעלי העסקים עצמם, ללא יד מכוונת ומסדירה, ומוכתב אך ורק על ידי היצע וביקוש. חירות גורפת כזו עלולה לייצר מרוץ לתחתית של תחרות בלתי מרוסנת, שתפעל לרעת המקפידים על תרבות של הפרדה בין עבודה ומנוחה ועל זכויות עובדים ורווחתם. יתרה מזו, חירות כללית כזו, משמעה שאין לרשויות כוח לתת תמריצים משמעותיים לכיוון הפתרון הרצוי ששרטטתי למעלה.

וחשוב מכל, נושאים אלה אינם יכולים להישאר

של היערכות מראש כדי ליהנות ולאפשר לאחרים ליהנות מיום שונה של רגיעה, נראה לי ממד רצוי של חינוך לתרבות ציבורית משותפת. חיים טובים אינם בהכרח חיים שבהם הכל זמין 24 שעות ביממה כל השבוע, גם בערים הגדולות ביותר בעולם.

חיוני להכניס לנושא גם את הממד הכלכלי. הן בשל החשיבות הכלכלית של יום מנוחה משותף דווקא לקבוצות מוחלשות הנגררות לעבודה בשבת, אבל גם בשל עניין דמות המרחב הציבורי והגבלות על כוחות השוק בנושא התחרות ההוגנת. לא מדובר רק במאבק תרבותי, אלא גם במאבק הכרוך באינטרסים כלכליים משמעותיים. גודל האינטרסים הכלכליים תלוי בנטיית בני החברה לצרוך דווקא בשבתות, בשילוב עם אילוצים דתיים, חברתיים, משפטיים או תרבותיים המגבילים זמינות של עסקים בשבת. כך שיש פה משחק מורכב. העובדה

שבשבת אנשים אינם עובדים ולכן הם פנויים יותר לעסוק בין השאר גם בקניות היא שיעושה את השבת ליום עסקים מוצלח כל כך.

חשוב להבחין בין סוגי יישובים ושכונות ובין סוגי עסקים. חנויות מזון ובתי מרקחת שונים במהותם מחנויות של בגדים או רהיטים. ואלה שונים במהותם ממרכזי בילוי כגון בתי קפה, מסעדות או בתי קולנוע. וחשוב לספק צרכים אמיתיים, אך ליצור

תמריצים כלכליים ותרבותיים כדי לעודד שבת שונה שהיא בעיקרה יום מנוחה לרוב הציבור היהודי. בנרסוף, צריך ליצור מערכת המחייבת כל עסק לשבות ביום לפי בחירתו, ולתת תמריצים כלכליים שיכוונו זאת כך שהבוחרים לסחור בשבת יהיו מספיקים אך מעטים, ושתהיה מידה של גיוון בבחירה בימי מנוחה למי שבוחר לפעול בשבתות.

במילים אחרות, שיקולים תרבותיים, חברתיים וכלכליים מצדיקים הסדר המייצר תמריצים, משפטיים וכלכליים, ליום מנוחה משותף ומרחב ציבורי המשקף אותו, יחד עם זמינות סבירה אך לא כללית של מקומות בילוי ואפשרות לרכוש מוצרי מזון

**אכן יש בהגבלות על פעילות
בשבת משיקולים כאלה
יסוד של פטרונות, אף אם
אין בזה כפייה דתית ממש.
אני עצמי אינני נבהלת מכך.
חיים טובים אינם בהכרח חיים
שבהם הכל זמין 24 שעות
ביממה כל השבוע, גם בערים
הגדולות ביותר בעולם**

עו"ד, אין לך משרד משלך?

המיקום המושלם ^{we} ^{TV} למשרד החדש שלך!

ההדמיה להמחשה בלבד

מגדל יוקרתי בלב מרכז העסקים של תל אביב!
במרחק הליכה מבית המשפט, מתחם עזריאלי, שרונה והבורסה

נגישות לצירי גישה מרכזיים!

מרחק הליכה מתחנות הרכבת ארלוזורוב והשלום

קרבה לנתיבי איילון

מספר רב של קווי אוטובוס

עמדת השכרת אופניים מתחת לבניין

*2488

לפרטים ותיאום פגישה: www.we-tlv.co.il

שאישי איננו מכבד. זה רע לשלטון החוק, אבל זה רע הרבה יותר לחברה הישראלית.

כן, צריך לעשות כאן שקלול עדין. כן, צריך לה־קדיש משאבים חסרים גם לאכיפת הסדרים מסוג זה. אבל חיוני לחברה היהודית בישראל להבחין בין כפייה דתית, שאין לה מקום, ובין תמיכה בת־רבות ובייחודיות יהודית שהיא מאבני היסוד של טעם הקמתה וקיומה של המדינה. לכן חשוב ששבת תהיה יום מנוחה משותף לרוב העובדים וכי תיבנה מערכת התמריצים שתאפשר לשומרי שבת, או למי שרוצה לשבות בה אף אם איננו דתי, שלא להימצא בעמדת נחיתות כלכלית קשה, רק מפני שהוא עושה, ברצון ומתוך שכנוע תרבותי וחברתי עמוק, את מה שמחייבת התרבות הציבורית שאנחנו יוצרים כאן. התרבות הציבורית הזו, משמעה בין היתר גם שיש עיתים למסחר, וכי נכון לא־

נשים שיהיה להם גם פנאי. הדבר מחייב לא רק שלכל עובד יהיה יום מנוחה אלא שהשאיפה תהיה שעובדים ישבתו יחד, ומי שנאלץ לע־בוד ביום המנוחה המשותף יזכה לפיכך בתמריץ כלכלי מיוחד.

יש לנו כאן, לכולנו, אתגר גדול. לא רק לפרנסי העיר תל אביב אלא גם למנהיגים פוליטיים, דתיים, תרבותיים וחברתיים. וצריך להודות

לבית המשפט שנתן לנו צלצול השכמה בנושא הח־שוב הזה. בינתיים צילו של החוק ובעיקר ההעדפות של רוב הציבור גרמו לכך שגם בתוך תל אביב עדיין אפשר לחוש בייחודה של השבת. אבל תחת מדי־ניות האכיפה הנוכחית, המציאות הזו איננה יציבה. מספר העסקים הפתוחים וריכוזיהם כבר חורג מה־מינימום הנדרש והמתחייב. לכן חובה לייצר הסדר חדש. כמו בהרבה ערים גדולות במערב, אפשר ליצור עיר חופשית ותרבותית ופתוחה בלי לוותר על הנכס התרבותי וההיסטורי החשוב של יום מנוחה משותף ומרחב ציבורי, שיש בהם גם מסר של צמצום החול והמסחר וחיפוש אחרי ערכים של חברה ומשפחה ותרבות יהודית משותפת.

לשיקול דעתם ולהעדפותיהם של פרטים ובעלי אינטרסים כלכליים, מפני שאין שום ערובה שאלה ישמרו על זכויות העובדים ועל רווחתם, ויאפשרו לחברה בישראל לקיים בה מרחב ציבורי בעל תכנים מהותיים, תרבותיים וחברתיים, בנושאים כגון היקף המסחור של חיינו, ההבחנה בין עבודה ומנוחה, והייחוד היהודי של התרבות הציבורית. למותר לציין כי הייחוד התרבותי הזה איננו עניין של דת. כאמור, אני גאה כי הלכות השבת בדת היהודית עומדות על כך שדיני השבת חלים לא רק על יהודים ולא רק על בני חורין ואף לא רק על בני אדם, אלא גם על בעלי חיים.

כך שמסגרת משפטית שתנפיק הסדרי מסגרת ותאכוף אותם היא אכן הכרחית. המסגרת המעני־קה אחריות לנושא שעות פתיחה וסגירה לרשויות מקומיות, תוך כדי הנחייתן לפעול בצורה לא גורפת אלא מותאמת לסוגי עסקים ואזורים בהן, עדיפה בה־בה על פני חוק ארצי גורף. מצד שני, טוב שלפחות תנאי המינימום של זכויות העוב־דים ייקבעו בחוק ארצי. חיוני ליצור מנגנון אכיפה אפק־טיבי שיבחן ויתאם את כל ההיבטים האמורים.

אולם תוכן ההסדרים המ־שפטיים בנושאים אלה חייב להיות תוצאה של חשיבה ובחינה של ממדים ונקודות מבט שונות. המשפט, כמו במקרים רבים אחרים, יהיה הכלי שבו החב־רה והרשויות הפועלות בשירותה יעשו שימוש כדי לקדם את מטרותיהם ואת יעדיהם. המשפט יוכל למלא תפקיד זה רק אם ההסדר יהיה מקובל וייראה נכון, הוגן ומוצדק לציבור על כל חלקיו, ולמנהיגות הציבורית, הדתית, התרבותית והחברתית שלו.

אולי החשש כי אין אפשרות להגיע להסדר כזה הוא המפרנס את חסידי הסטטוס קוו, הנמנע מה־כרעות בצל איסור גורף שאיננו הולם. בית המשפט צודק באמירה כי לא נכון לאפשר למנהיגות שלנו את ההימנעות הזאת, כי היא מפקירה אותנו לחסרונות של היעדר חוק יחד עם הצביעות של הסדר חוקי

**בית המשפט צודק באמירה
כי לא נכון לאפשר למנהיגות
שלנו את ההימנעות מהגעה
להסדר, כי היא מפקירה אותנו
לחסרונות של היעדר חוק
יחד עם הצביעות של הסדר
חוקי שאישי איננו מכבד. זה
רע לשלטון החוק, אבל זה רע
הרבה יותר לחברה הישראלית**